

Бранко Димић

ТУМБА

Један християнизован пагански обичај духовног живота наших предака који се одржава на узвишењима званим тумба

Узвишење које се налази на североисточној страни црнотравског села Козарнице звало се Тумба. Ово узвишење, надморске висине 1263 метара, као да је попречно постављено у односу на брдо Шарков рид које се завршава теменом - званим Скела (н.в. 1432 метра), а које је, на неки начин, завршетак заравни Деле која се одваја од планине Чемерник.

Подножје Дела ограничавају са источне стране река Власина и са западне стране река Чемерчица, те га чине скоро планинском целином.

Тумба изнад црнотравског села Козарнице као да је извучена из средине утробе брда Шарков рид. Од благе падинасте низбрдице Шарковог рида одједном се чини нагли прелаз на зараван (терасу) Тумбе, која се својом дужином пружа од југоистока према североистоку. Ова зараван (тераса) Тумба на југоистоку је ширине око десетак метара, а њене се бочне стране конусно шире према споља да би на крају свог темена прешле у полуокруглу зараван пречника око четрдесет метара.

Бочне стране ове заравни, источна и западна, спуштају се падином, на источној страни према Козличкој долини која на неки начин природно омеђава, источну и североисточну страну Тумбе.

Западну и северозападну страну овог узвишења омеђава поток звани Долина, који извире у споју Тумбе и Шарковог рида. Овај поток уједно чини граничну линију између села Козарнице (Гариње), чије су куће скоро до самог потока.

Теме североисточног дела Тумбе завршава се благом падином која се спушта полуокругло потесима Дебелог дела и Козјег дола, у чијем подножју протиче река Чемерчица.

Најчешће, сва оваква узвишења која су названа Тумба „прати” потес Дебели дел у њиховом доњем делу, који се полуокругло пружа попречно те има изглед као да је заиста дебео.

Са темена ове Тумбе види се читава површина атара „старе” општине црнотравске, иако је њена надморска висина много мања у односу на висину Шарковог рида, чуке у даљини, на западу Чемерника, који окружава својом висином ово узвишење и, очито, има по висини доминантну улогу,

Са врха Тумбе виде се сва села старе Црне Траве, а варошица Црна Трава, која је скоро у његовом подножју, види се као да је веома близу, само да се пружи корак и да се закорачи у њу. Разлика у надморским висинама темена Тумбе (1263) и варошице Црне Траве (983м) износи 280 метара.

Када су се први становници села Козарнице доселили у подножје овог узвишења, где је била топионица руде гвожђа – вигњиште, и сомоков, биле су им потребне њиве за додатно прехранивање многобројних чланова фамилије, те је Мирко, први досељеник, одмах „заузео“ ово узвишење које су назвали Тумба.

На темењу узвишења затекли су камени стуб висине око метар и двадесет сантиметара „побијен“ у земљу. Око тела стуба, у орељефу, у облику волуте, биле су исклесане три змије. Када би се погледало са стране, добијао се утисак да се змије пењу ка небу иако су им тела била испреплетена а главе „слободне“ од тела стуба. Цела композиција симболизовала је душу света (anima mundi), буђење динамичких сила, покретача циклуса живота и смрти, хтонског и световног, односно васељенског.

У непосредној близини стуба пронашли су квадратну плочу од камена у чијој средини је било удубљење за камени стуб који је био у њеној близини.

Миљко са својима, уз силан напор, пренесе ону камену плочу и углави је у врх каменог стуба, у његово лежиште

На површини ове плоче видели су на средину страница уписана четири грчка крста у дубоком рељефу. Окрену се према истоку, клекну испред камене плоче и прекрсте се, а Миљко каже својима: „Од данаске овај плоча, и овој место ће нам буде црква. Око овуј цркву ники не смеје да оре и копа, на целу овуј ливаду. Нека буде онија проклет до век и цела његова вамилија куј повреди овој место. Боже мили, чујеш ли ме? Од данаске овај нам је црква док траји моја семка, и кад направимо цркву ми ће да поштујемо овој место“.

Миљко је рекао својим синовима и осталима да се заветују да ће да поштују „ново“ свето место, да се прекрсте и пољубе сва четири крста.

Кад су се сви заветовали и заклели да ће да поштују речи Миљка, он је јасно рекао да га сви чују: „Куј прекрши овај завет, нови досељеници или ми стари, да се врљи на њега и његову вамилију прокетија и да се не стуре од њега и њега девет године, али боље би му било да си иде преко девет воде да му се траг не знаје. Чусте ли ме ви сви? Нека је проклет онија који прекрши наши данашњи завет“.

Сви присутни у хору су рекли: „Чумо те, Миљко, и амин, Боже, такој нека буде за век и навек“.

За сваки празник и недељом становници села Козарнице окупљали су на Тумби око „своје цркве“, како су крстили онај „камени остал“, палили су свеће поред каменог стуба и молили се Богу над каменом за здравље своје и својих. Када су лети биле белике суше, молили су се Богу за кишу, или, ако су биле велике кише, молили су Бога за сунце. И увек је њихове жеље Бог чуо и спасао их глади.

Баба Рустена из Миљкову фамилију, кад су летње врућине а ноћи топле, спавала је слободно поред каменог „остала“, не бојећи се ничега.

Говорило се да је баба Рустена рођена у „совиту“ суботу, уочи св. Тројице, и да њој не може ништа никакав „вапир“ или „ђаволина“, да је омају и да је одведу у Козличку долину да погине.

Баба Рустена је говорила као само за себе: „Децо ништа не може на бабине дрте коске да учини, никакви ни ђаволи ни вапири, они бегају од мене. Ја ги осетим ноћу кад оће да дојду да ме осотоне. Чујем ги како оде према мене, а ја спреим тојагу глоговачу па кад ги почнем ударам по њине грбине, а још и кучиште овој што се стално вуче сас мене кад насакам на њи гледај им грејишта, заглаве се доле у Цвејину бару. Кучиште јутре дан дојде сво у пену и сас кржаве очи, можда је давејећи онија вапири и ђаволи погледало у очи и затој му покржавеју очи. Ја узмем водицу коју сам осветила у рупу на црквени остал и премијем му очице и оно почне па да се умиљује око мене, а вапир у кога је видело очи одврека низ Цвејину бару према козличку долину.“

Једне године баба Рустена је уочи Спасовдана (Вознесење Господње) преспавала поред „црквеног астала“ на Тумби, иако су ноћи биле још хладне.

У зору, у сну, јавио јој се Исус и рекао јој: „Бабо Суботарко, ја сам те овде довел овуј ноћ да преслиши и да ти кажем овој, од сутра, на Спасовдан, сви стари може да се сабирају на овој место, а нарочито онија којима је од један Спасовдан до други Спасовдан неки умрл. Онија на који је умрл неки из фамилију и да му се четерес дана падају баш јутре дан, нека понесу у влашу бело вино и нека дочекају сас тебе зору уочи моје узнесење на небо, ја ћу им отворим врата, и да може поново да види онога што су изгубили и да чују како овам живи и које му треба да му прате кад неки умре. Пази, бабо, не смејеш да заборавиш, не смеју ништа да проорате нити да га питују за нешто. Све што треба он ће им каже и тој је доста. Куј проорати једну реч нема јутро да дочека, прекршио је моју заповес, ја ћу врата заувек да затворим за онога за кога сам ги отворил, и ћу га оставим да се мучи на овија свет, а његови на ваш свет да се полак треба од бољштине које ће ударе на њи.

Чу ли ме, бабо, кажи им куј је спреман од догодине да испуни моје услове нека доди да слуша које ће му каже најмилији. Ако није спреман, ич да не доди да изазове нову несрећу.“

После ових речи, Исус се изгубио, а баба Рустена пробудила се и одмах отишла да каже својој фамилији, која је била у жалости, да спремају „малу задушницу“, а да нико више не иде на Спасовдан да се весели на Тумбу код „црквени астал“.

Испричала је свој сан „на који“ јој се јавио Исус и шта је поручио, а она само преноси његову поруку живима.

У селу Козарница сви су чули тог јутра шта је баба Рустена пренела живимо од Исуса. Сви који су жалили те године на брзину су спремили „малу задушницу“, а Рустенина фамилија, која је имала „последњи укуп“, заклала је јагње и испекла га.

Негде око подне, кад су се сви збрали око „црквеног астала“, баба Рустена сипала је воду у полуокруглу рупу која је била на средини камене плоче „црквеног астала“, прекадила је и босиљком га осветила молећи се Исусу и Богу.

Умачући у светену воду струк босиљка, баба Рустена је благословила присутне светеном „водицом“, а онда је прекадила јело и „лебац“, што је било поређано у круг око „црквеног астала“. Док је баба Рустена вршила божју службу, нико није смео да проговори нити да је пита нешто. Ћутећи, додавали су јој „краваје“ да пресече, а по мало парче од сваког краваја остављала је на „црквени астал“. Узела је своју „влашу“ са вином и њиме прекрстила прво „црквени астал“, па и све присутне, сипајући вино из „влаше“ у облику крста.

После завршене ове службе, сви присутни мислили су да могу да седну у кругу како је јело поређано око „црквеног астала“ и да могу да почну обичај да врше као на задушници кад поседају на совришту недалеко од гробља. Баба Рустена дала им је знак да не почињу са обичајем и да је не питају ништа, али да ћуте. Стала је на источну страну „црквеног астала“, направила повећи крст прекађен, расипајући вино из оне „влаше“ и око „црквеног астала“ направила круг. Поред круга, трипут се прекрстила окренута према истоку и одједном стала, гледајући према небу на источној страни. Полако је почела да се њише, мрмљајући нешто што нико није могао да разуме, све више и више се њишући и говорећи неразумљиве речи. Одједном је дигла руке према небу, проговорила неке неразумљиве речи, расплела косу, смирила се, и укочила као да је од камена. Стајала је укочена неколико минута и пала преко оног круга и крста који је, вином прскајући, обележила. Нико од присутних није смео ништа да проговори нити да приђе до ње, знали су да, ако је пробуде из њеног русалкиног сна, кад разговара са Богом, да може у том часу да умре, а после тога „село“ би „врљило проклетију“ на њега и његову фамилију па би морао да се сели преко девет вода.

Баба Рустена „у несвести” говорила је гласно неке речи које присутни нису могли да разумеју, али су наслућивали да разговара са умрлима који су сахрањени између прошлог и садашњег Спасовдана, јер јој се то дешавало и раније на малу задушницу на совришту поред гробља.

Када се баба Рустена смирила, није више причала ни са ким, полако је почела да се „буди из божјег сна“, и за кратко време се „проборавила“, померила косу са очију и дигла се као да ништа није било, само је мирно рекла: „Људи, ајдемо да вршимо божји обичај „малу задушницу” по наши обичаји како су вршили наши стари доле поред гробља на совриште, за оне душе које су оставене у онај места из која су се доселили наши стари и сагашињи. Од данаске, „малу задушницу“ ће терамо и за онеј душе које чувају наша гробља која су оставена заувек, и за овеј душе које се саг врту овде око нас, ја сам саг причала сас њи. Обичај ће прекарамо како треба, више нема никој да се весели на овој место на данашњи дан, да мртви не врље проклетију на њега и његову вамилију, која се не може опрости или растури, докле се вамилија цела не затика. После обичај који ће да прекарамо, ће одиграмо за мртве коло како га ми викамо мртвачко или малозадушничко коло и таг ћу вам кажем које су вам поручили мртви од онија свет, све сам видела који су измрли овуј годину, па чак видела сам моју матер како ме жељно гледа и плаче, али не може ништа да ми каже, одавно ме оставила на овија бели свет, била сам још дете, кад је она умрла на порођај. Дете пошло, па ни на овама да излази ни там да се врћа, и у големе муке јадница испуштила душу.

Него, људи, ајдемо да вршимо обичај да стара баба више не прича, ће нас стигне подне, а тој неје добро.“

Сви присутни поседали су у круг, сваки поред свог јела. Баба Рустена је поново благословила присутне и јела светом „водицом” из „чаше на црквеном асталу”, прскајући воду струком босиљка. Окренута према истоку, „направила” је руком крст, прекрстила се и рекла: „Бог нека опрости грешним душама које направиле гре на овија свет из зле душе, или из незнање из добре душе. Затој нека нам Бог опрости што саг терамо малу задушницу овде на Тумбу поред овуј нашу цркву, али тој чинимо сас нашо знање. Ми смо овде високо, па ће нас виду и онеј долечне душе долечних покојника и овеј ближње душе који преминуше у овој нашо село.“

Баба Рустена, коју су звали у Козарници „Русалка“, узела је вино и прекрстила пресијајући „влашом црквени астал“ прекрстила се и попила гутљај вина, поново се прекрстила и дала „влашу” најстаријем међу присутнима да „пивне из влашу“, а овај даље, док се круг није затворио.

После „проласка“ задушног вина, домаћини су, као на праву задушницу, носили нудећи сваког да пије од своје ракије, млађе жене из куће које су у жалости почеле би да служе подушје, нудећи сваком присутном да узме од јела које нуди. Кад се заврши „пролазак“ јела које се нудило свима, млађи, односно деца, момци и девојке, седају са старијима и ручају подушје за душе умрлих који су умрли између два Спасовдана те године, и за оне који су умрли раније.

Када се заврши ручак, онај дамаћин из чије је куће последњи покојник пред Спасовдан, изнесе печено јагње, ставља га на средину совре и каже: „Људи, домаћини, еве износим за душу покојника (или покојне) и каже његово име (или њено), како има овде пред нас, нека има там пред њи, на онија свет.“ Печено јагње се не сече, него свако киди од печење по парче, колико му је воља. Нож нису смели да употребе на малу задушницу ни за сечење леба, ни за печење, нити за било шта друго.

Веровало се, ако се употреби нож на малој задушници, да ће се душе покојника „исеку саме на нож правде св. Петра на онија свет.“ Кад се заврши са ручком, домаћини остану да се нуде међусобно ракијом, млађи се разиђу, тад русалка, баба Рустена каже: *„Дигните се, друшке, да оплачемо наше покојне и сагашиње, за које нас по боли срце затој што ги знамо, и за онеј пређашиње, које не знамо, али наши су, ми смо њима крв, па је ред да поменемо и њина имена.“*

Русалка баба Рустена клекне поред „црквени астал“, а раније, кад су ишли на „малу задушницу“, клекла би на средину совришта, поред ње би се клекле у круг све старије жене, и млађе које су ожалошћене „поскоро“. Кад се поређају све жене у круг за оплакивање покојника, русалка баба Рустена почела би са оплакивањем наричући, а остале би је пратиле, наричући помињући имена покојника из њихове куће. Наричале су имена покојника, ређајући их по старости као да су на обреду читуља на „голему задушницу“ или када се заврши са упоком покојника, па домаћин стане поред гроба изнад главе покојникове и гласно говори „чита“ имена покојника које да поздрави „на онија свет“ тек сахрањени покојник.

После оплакивања покојника, русалка баба Рустена устаје, и све жене по њу, пружа руку најстаријем мушкарцу што је знак да се сви ухвате да одиграју „мртвачко или малозадушничко коло“, запале свеће, које држе у рукама упаљене, с којима ће да играју док не изгоре, „да светле на онија који су на оније свет“, који ће да играју заједно са њима. Тад се ухвате сви присутни у коло које води русалка баба Рустена, повијајући се напред као да се клањају некоме, по некаквом такту које само присутни чују и разумеју, играјући убрзано и жустро као да су у неком дубоком душевном заносу, који их одводи у неки други свет живота или као да су на „онија свет“ и да играју „сас покојници“.

На совришту поред гробља кад су „терали малу задушницу“ играли су у круг, па су и на Тумби гралли „на у круг“, али око „црквени астал“. Кад душе играча достигну врхунац заноса у споју са оностраним светом и учини им се да виде своје покојнике, и чак чују да им казују своје поруке покојници „од онија свет“, сви се труде да упамте оно што чују. Кад свеће које држе у рукама догоре, као по некој неизреченој команди одједном се пуштају из коло и поседају на она места на која су се у том тренутку нашли, патрљке од свећа који су остали сакупи русалка Рустена и остави на „црквени астал“.

После краћег одмора, русалка баба Рустена, устане и казује поруке покојника од „онај свет“ својима које су оставили, „на овија свет“ које да им прате на „онија свет“ по „мртвака“ или које да „уработе од работу“ коју нису стигли да ураде на „овија“ свет док су били живи. После преношења поруке покојника, русалка баба Рустена прича како јој се још док је била у „несвес“ кад је „падала“ уз „црквени астал“ јавио некакав старац који је био сав у белом који јој је казивао од „онија“ свет ко ће да умре преко годину, какве ће „болештине“ да владају и да ли ће година да буде родна и стока да се множи.

Кад би све пренела поруке покојника, русалка баба Рустена само би рекла окренута према „црквеном асталу“: *„Онија старац који ми се јави данаске рече ми да ће ми се јави и догодине и рече ми да ви кажем да се чувате од међусобне омразе, јер је омраза по опасна од сваку бољку. За бољку па се може најде лек, а од омразу нема лек, душа оболу и вапири и ђаволи командују сас њу.“*

Више баба Рустена не би ништа проговорила, стала би испред „црквеног астала“, прекрстиле се према истоку и отишла према својој кући. После „падања“, русалка баба Рустена легне „у хошку поред огњишта на сламу“ и не „диже“ се од ње по седам дана, умртви се. Ни са ким не говори, ништа не једе, само се ноћу напије воде, преко „дан ништа“.

Кад прође седам дана лежања, увече, на седми дан, русалка баба Рустена изађе из куће и негде „одлута“. Не долази целе ноћи кући, али нико од укућана не сме да је тражи. Кад осване осмо јутро, баба Рустена врати се кући и настави да ради као да се ништа није догодило.

Нико од укућана или било ко из села није смео да је упита где је била, али се причало да је ноћ проводила поред гробље, на совриште, а после „падања“ поред „црквеног астала“, провела би ноћ поред њега, молећи се Богу.

Памтиле су се речи русалке баба Рустене које су се оствариле кад се вратила осмог јутра кући, после ноћи проведене поред „црквени астал“, које је рекла својој прауници коју је спрема да јој пренесе своју вештину русалке: *„Е, моја ћерко, твоја баба је мислила једно тебе да научи, а оно ће буде друго како је Бог одлучил. Оно је истина била како народ казује човек једно снује, а Бог друго одлучује.“*

Спрема се над народ голема несрећа коју нећу да преживим, али ни ти, дете моје. Тај несрећа која се спрема по опасна је од рат. Него, дете бабино, тој што ја оратим неје за твоје уши, иди у свет и буди ми срећна, али тешко тој да буде“.

Од дана када је баба Рустена то рекла својој прауници, која се звала исто Рустена, ни са ким није проговорила ниједну реч до следећег Спасовдана.

На „нови“ Спасовдан поново се сакупио народ „старе“ Црне Траве. Чинило се да се никад народ није „збрал“ на једно место као тог дана, и старо и младо било је око „црквеног астала“ да чује баба Рустену, чувену русалку.

Никада пре тог Спасовдана није била свечанија „мала задушница“. Изнесено је више печених јагањаца него на Ђурђевдан, кад су се збирали на премла око „црквени астал“.

Цео обичај пре падања, русалка баба Рустена обавила је као и ранијих година на „малој задушници“. Али кад је стала испред „црквеног астала“, окренута према истоку, прекрстила се трипут и тад први пут клекла, пољубила земљу, устала и припремала се да падне.

Одједном, русалка баба Рустена почела је да дрхти „као прут“ и, на очиглед свих, нека Божја сила као да ју је подигла изнад земље. Сва обасјана белом светлошћу, лебдела је у ваздуху неколико тренутака. Окупљени људи Црне Траве, кад су видели „чудо невиђено“, као по некој команди, клекли су пред оним светлећим призором крстећи се. Русалка баба Рустена, кад је побелела сва од ону Божју светлост, полако се вратила на светост и у страшном, грозничавом дрхтању пала у „русалски сан“.

„Русалски сан“ баба Рустене није више био као кад је мирно лежала и говорила неке неразумне речи. Овај сан „русалски“ био је страшно, грозничаво дрхтање, и скоро да су се чули вапаји кад је молила Бога за спасење. „Русалски сан“ русалке баба Рустене трајао је тако дуго да се окупљенима чинило као да траје читаву вечност. Нико од присутних није смео да се помери, сви су се крстили и молили Бога за спасење. Одједном, русалка баба Рустена, престала је да дрхти и да говори неразумне речи, устала је, погледала окупљене и без ранијих обичаја које је вршила после „русалског сна“ рекла окупљенима:

„Људи, који сте се збрали овде око „црквени астал“ послушајте русалку Рустену. Куј има уши нека чује, куј нема њега догодине неће да има на овија бели свет и све има да му се затре, и чељад у кући и кућа ће му запустеје. Овија Спасовдан прославите сас радос, кад играте малозадушничко коло, немој да га играте за мртве, него играјте га за вас живе. Али кад га играте, да га играте све докле вам се учини да ће ви душе поиспадају.“

Таг кад више не можете да стојите на ноге, још докле несте попадали, кажите: „Бог нека прости наше живе душе и ако смо учинили неки гре на овија свет, Боже, спаси барем некога да дојде на неки нови Спасовдан на овој место.

Кад се одморите, немој много да тугујете за онија који су умрли скоро. Брзо има да дојде време кад ће да им завидите што су помрли на време да се не муче на овија свет.

Брзо има да дојде време кад неће да имате време да тугујете за онија који ће да мру пред ваше очи, а други ће да се спремају да ги стигну да не побегну на онија пред смрт.

Људи, сестре миле, неће да има куј да ископа гробови за онија куј ће да помру, а камоли да ги у сандуци сарањују.

Затој ме саг послушајте, седните и добро се наједите подушије не за мртве, него за вас живи. Ништа немој да остане по вас. У подне, кад да се растаљате, одиграјте коло ко кад га играте на сабор, кад су вам душе веселе.

Послушајте ме добро, ја ћу саг да идем одма на извор у који се бели вода ко да избива из сред земљу и сас њу да пооратим. Моји нека ме потраже јутре дан, али после, кад огреје сланце и ће ме најду мртву. Нека ме саране у гроб који ће отворе који је овде, испод мене, на овој место на које саг стојим. Из гроб немој да узимате, ма које да видите. Ако узмете било коју ствар, тој ће да буде ваша несрећа. Чусте ли ме, моја децо, која овој слушате? Овуј годину немој Пеша, мој девер, да коси овуј ливаду Тумбу. Ако ме не послуша и окоси овуј ливаду, кад потера сено вол ће му пропадне с предње ноге у гроб који ће се отвори испред њега и ће пребије обе ноге, а мој девер нема да откара дом сено.

Ако отворите тија гроб у који пропадне вол с предње ноге, тој ће постане несрећа за овој место, неће ви се мили више овај Тумба на коју ће се радују млади.

Ће се деси несрећа на овај место на које стојимо данаске, кад настрада млада девојка од неразумну и неразбориту старост и младост. Тој ће страдање да промени име на овој место, и овој место после нема да се вика Тумба.

А саг, доста ја прича, куј је имал уши чул је које сам ја рекла, остављајте овуј годину све некосено и неожето и бегајте куј куде, крите се по далеке долине куде несу псета лајала. И кад се растављате, немој да жалите један за другог, немој ни да се поздрављају ни брат сас брата, ни мајка сас дете, ни сестра сас сестру. Немој да се састављате три године, па таг се врћете у своје куће.

Немој да носите од куће оној што вам неје потребно. Како га оставите, куј преживи ће га затекне па у кућу како га је оставил. Стоку потерете сас вас там куде бегате, она ће ве издржи. Од краве да пијете млеко неварено како се измузе, процедите га и одма га пијете, како га измузете. Тој ће млоге да спаси.

Ако догодине дочекате Спасовдан, славите „малу задушницу“, а не растуристе се. Које сам вам саг рекла тој ће вам буде, несрећа ваша, и на вашу децу.

Чусте ли ме, старе уши, послушајте стару русалку Рустену, да спасите децу од пропас, да не буде касно кад вам је сланце на запад.

Ви, децо моја, чусте ли ме? Не узимајте ништа из гроб кад сарањујете овеј старе коске. Гробови кад отворите има да свитну пред вас, ко најакко сланце, али ви зажмисте пред тој, и такој ће се спасите. Знам да стару русалку неће никој да послуша, ће кажете, стара баба блантала ко пред облак кад наиђе отуд од Чемерник. Видим које ће да буде, овеј мале равничке које су око овија Црквени астал има све тој да прокопате. Неће да ме послушате, тој ће ваша несрећа да буде, али неће да има куј да ви спаси од вашу несрећу и од ваше грабљиве душе.

Све оној што ископате од њега неће да имате вајду, кад станете редом да мрете, туј међу вас је човек, куј ме саг гледа, кад му се учини да је прездравел има да појде од кућу до кућу које ће затекне празне без људи, и слободно има да сабира оној што сте сабирали из отворени гробови.

Све тој што сабере ће има скоро два товара, ће напуни вреће и ће однесе да остави у отворени гроб који су отворили пре нас неки људи, куде су прво гробље били направили да се сарањују.

Ни тај који ће да сабере све што сте извадили из овија гробови овде неће се нагледа бели свет, ће мисли да је преболовал болес која утепује људи сас живи огањ, па затој је сакрил оној силно благо. Неће да стигне ником живом да каже куде је сакрил благо.

Иако је болувал од овуј опаку болес, он ће само да се залечи, она ће га чека поред врата, и кад све заврши има да га прострели сас огањ и он за једну ноћ има да умре, а неће има кој да га сарани, затој што је празан гроб њему наречен, напунил сас благо које више ники нема да види.

Да само има уши овој што причам, да чује, а ако ме саг слуша, кад преболује туј опасну огњену болес, да музе кобилу која се скоро ождребела и да пије млеко од њу, спасил би се и уживал би у рахатлуку који би му је дал бог.

Али доста ми је и мени, и моји су часи избројани, чујем мојега анђела чувара куде ми казује одма да идем да попричам сас белу воду, па и ја да идем. Чујем га још куде ми казује руселко Рустено, тој што причаш нема овде уши које чују, сви мисле да бланташ ко избрљавела баба, твоја смрт има да опушти грабежљиве воде у њине душе, и таг има да најду своју пропас.

Људи, судбина је отпочела да работи своју работу, њојњо клубе почело се одмотује. У грабљиву душу ники не може да заустави злу воду која тече из њу, и све јој је малко. Нема устава која може да одврне воду несрећну на другу страну, тој је људски усуд грабљиве душе.

Тој је имало које је требало да кажем које сам чула на онија свет, на који сам била. Ако сте имали уши да чујете, оној што сам вам казала чули сте, ако не, носите свој усуд као дар суђенице ваше, а саг можете да бирате.

Много ми је жао за моју праунуку Рустену, за коју сам мислила да и она буде русалка, како ми рекоше на онија свет кад сам падала у сан. Али и њу јадну ће је понесу грабљиве воде, кад станете овој место да прекопујете. Њојњо име има да се упамти, али гроб неће да се знаје.

Немој живи да упишу на крстаче, или на спомење коме подигну, име онога куј лежи у гроб, ће наврне онуј проклетињу поново у село и има све да дотепа.

Људи, саг се опиришам сас сви, и сас моји и сас други људи, куј сте овде око мене, и од онија куј су помрли више неће да имате русалку Рустену. Ники немој да ми пријде, да се поздравимо па и моја деца. Немој нико да појде по мене, ноге има да му се угрче и такој ће умре докле сланце зајде.

Ако оћете, памтите што вам рече стара русалка Рустена, а ако не нека вас воде ваше зле судбине. Од мене вам је тој. Све што ће од мене да остане и преживи ће буде само моја реч, и тој је моја радос. Колку реч човек остави позади себе, по свој траг, толко ће га памти неко време. Бог, људи, по богатство се не памти ники, него само по реч коју остави по свој траг.

Јутредан нека дојду моји по овеј старе коске поред извор сас белу воду, нека ги докарају до овој место и да ме саране како сам рекла. Од обичај ништа немој да терају, само нека одиграју кад натрупају црну земљу над мене, малозадушничко коло

и тој је све. Доста ми је све, овеј старе коске уморне су од све, само да стигнем да попричам сас белу воду и таг ћу уватим пун дар који ми даруваше моје суђенице.

Тој је све, људи који ме слушате, остављам вам моје богатство, моју реч, а ја сас отидо преко Шарков рид да попричам сас моју друшку, белу воду, да предадем душу Богу“.

Русалка баба Рустена ништа није више проговорила, мирно је стала испред „црквени астал“, три пут се прекрстила окренута према исток, окренула се и пољубила сваки крст посебно на „црквеном асталу“ и отишла према белој води преко Шарковог рида.

Нико није смео ништа да јој каже нити да јој приђе да јој пољуби руку, па ни њена деца. Смо кад је прошла баба Рустена поред своју праунару Рустену, пољубила ју је у чело и отишла ништа не причајући.

Кад је баба Рустена отишла према „белу воду“, још се није „изгубила према Жутилов рид“, девер баба Рустене Пеша рекао је окупљеном народу: „Људи, подне је а ми смо гладни, доста слушамо које бланта овај стара русалка, ајде седајте да једемо, сви смо гладни, па после ће да одиграмо малозадушничко коло. Куј знаје куде је отишла стара русалка, и које бланта ко да су баш њој причали на онија свет које ће да буде“.

Присутни као да су чекали да Пеша каже „ајде да једемо“ па да почну да једу и да пију. Као да су заборавили опомене старе русалке. После завршеног ручка, нису заборавили, одиграли су малозадушничко коло око „црквеног астала“ док нису скоро „попадали“ од умора. Играли су као да их је терала нека виша сила, којој нису могли да се одупру.

Кад су се мало одморили, гајдарџија Русим одсвирао им је на гајдама најомиљеније коло које су играли „на сабор и на литије на Прокопље“.

Када су одиграли коло, сви су узели своје ствари и пошли својим кућама, а гајдарџија Русим остао је да свира песму коју су сви волели да им свира кад се празником „саберу“ на Тумбу да играју и да се веселе и стари и млади.

Гајдарџија Русим стао је поред „црквени астал“ и почео да свира „њину“ песму.
*„Ој, Тумбо, убава и висока
 што си толко потужнела
 какви ле те жалови предузоше
 да ли магле које те пригрнуше
 или писак сивог сокола
 што пишти за своју соколицу,
 соколицу коју превари други сокол,
 ој, убава и висока,
 моја Тумбо, моја душо.“*

Русим је ишао свирајући према Козарници и свирао само „своју“ песму, а одјек гајди губио се према висинама Шарковог рида. Скеле и Тумбе, која је некако остала самотна и као да се смањила пред висинама које су биле око ње.

Сутрадан нико од баба Рустениних није се забринуо што баба не долази кући, иако је већ било подне. Прошао је дан, и нова ноћ, а да нису тражили бабу тамо где је она рекла да ће је наћи мртву.

Трећи дан њена праунару Рустена, не казујући никоме, ишла је од извора до извора не би ли нашла своју бабу, јер је дубоко веровала у њене речи.

Нашла је бабу Рустену поред извора у коме вода извире право из земље, стварајући белу пену у изворишту. Кад је млада Рустена погледала у извор, учинило јој се, или је

то стварност била, да је вода у изворишту нагло избила из извора и да је чула бабин глас: „Дете, бабино пиле, иди дом и кажи на моји да ме саранив како сам рекла на Тумбу поред црквени астал“.

Рустена се вратила кући и рекла својима да је нашла бабу мртву и да иду да је дотерају на Тумбу и сахране поред „црквеног астала“.

Мртво тело баба Рустене ставили су у сандук који је одавно био спремљен за њу и отерали га на Тумбу да га сахране на месту на коме је она рекла.

Када су почели да копају гроб за бабу Рустену, на малој „равнички“ поред „црквеног астала“, која као да је била нешто издигнута од површине земље у виду тумулуса, чекало их је изненађење.

Прво су наишли на дужу плочу на којој су били уписани крстови који су се налазили у уписаним круговима. На средини плоче било је уклесано сунце чији су се зраци пружали према крстовима у виду огњених пламенова. На средини сунца било је конкавно кружно удубљење на чијој је средини била скоро у орељефу мала лавља глава са претећим погледом.

С тешком муком, баба Рустенини су без устезања померили камену плочу на „страну“. Кад су померили плочу, чекало их је опет изненађење: отворили су гроб који је био озидан. У њему су били људски костури, а поред њих ратничка опрема и неколико здела од злата које су се сијале из гроба.

Кад су видели баба Рустенини потомци златно посуђе, заборавили су на све па и на мртву бабу. Зачас у покупили златне посуде и оружје, а неко од њих је случајно померио камен у зиду који је скоро сам пао у гроб. Зачас су баба Рустенини разидали зид од камена и тако отворили други гроб. И у новом гробу били су људски костури, а поред њих ратничка опрема и златне зделе.

Златне зделе и оружје узели су, а сандук са телом баба Рустене спустили у први гроб и затрпали га земљом коју су копали око стране гроба. У брзини око скупљања златних здела и радости због пронађеног блага, заборавили су да побију крстачу на баба Рустенин гроб, да јој крстачом покажу пут према богу и његовом сину Исусу.

Баба Рустенини потомци отишли су срећни зато што су отишли по мртво тело русалке сиромашни, а враћају се као богаташи, са златом у врећи. Срећу им је увећавала радост што су се коначно „откачили“ старе русалке, која им је била главна кочница ка моралном сагрешењу.

Убрзо после „саране“ старе русалке баба Рустене и пронађеног злата у гробу који је она изабрала да „саране“ њене старе коске, глас о пронађеном благу у гробове „пукао“ је целом старом Црном Травом.

За кратко време цела зараван Тумбе била је прекопана, нарочито мале „равничке“ које су се у виду малих тумулуса издвајале од површине заравни. Ма колико је власник ливаде Пеша бранио да му копају по ливади, ништа није вредело, нико га није слушао, ни његови ни други. Једни су копали, други су товарили и терали тесани камен којим су били озидани грбови. Камен им је био потребан за зидање темеља за куће и штале.

Некако је то лето прошло пребрзо за становнике Козарнице и за остале становнике старе Црне Траве. Млади „старе“ Црне Траве и даље су се на празницима окупљали на Тумби. Млади брачни парови венчавали су се поред „црквеног астала“, нове симпатије се рађале. Чинило се да је срећа завладала међу моге становнике Козарнице и „старе“ Црне Траве. Многи су се на брзину обогатили.

Дошао је други Спасовдан од смрти старе русалке и становници Козарнице „сабрали“ су се на Тумби да одиграју малозадушничко коло. Русим је на гајдама одсвирао њихову омиљену песму „Ој, Тумбо, убава и висока“, а после тога некако су на брзину сви отишли својим кућама.

Кад је дошло време косидби, Пеша, девер баба Рустене, окосио је своју ливаду Тумбу и „сабрао“ сено. Кад је требало да га отера воловима, десило се чудо. Натоварено сено потерао је и тад је во дешњак пропао предњим ногама у гроб који се пред њим сам отворио. Док су покушавали да извуку вола, Пеша је загледао у гроб у који је упao во и нашао исте ствари као и кад су отворили гроб да „саране“ баба Рустену.

Негде око средине лета почела је чума да „утепује“ народ. Прво ретко кога, тек понеког у некој кући, а после је почела да „утепује“ редом по Козарници. То је била последња епидемија чуме (куге) која је „утепувала“ народ скоро три године 1836, 1837. и 1838. год. Ова чума је била најжешћа и скоро да је опустошила Црну Траву. Веровало се, кога намери да „утепа“ чума, сачека га и прострели огњеним очима, па простреленог некакв унутрашњи „огањ“ изгори, и „зачас“ се „престави“ Богу.

Док се народ досетио да се разбежи куд који, отишли су многи животи, нарочито у баба Рустенину „вамилију“. Само је њен девер Пеша „као преболел“ ту опаку болест.

Кад је дошла касна јесен, Козарница и Црна Трава остале су пусте. Они који су преживели посакривали су се куд је који нашао склониште.

Пеша је остао сам у Козарници и, не бојећи се чуме, почео је да претражује куће у којима је доношено злато из гробова отворених на Тумби. Пеша је знао све који су копали по његовој њиви, али тада им се није супротстављао из страха да га не „утепају“.

Све злато које је „сабрао“ по „опустеле“ куће Пеша је ставио у вреће, натоварио на кобилу коју је чувао, а која се недавно ојдребила, и однео преко три воде, на Чуку на којој су закопавали умрле од чуме. Ово гробље становници Црне Траве назвали су чумино гробље, а место Чумина чука.

Пеша је усред чуминог гробља ископао дубоку рупу, обложио сламом њене зидове, спустио вреће са драгоценостим у њу и затрпао је. Убрзо после тога, не знајући да је испод свежје ископане земље закопано благо, сахранили су поред затрпане рупе неку „младу“ девојку коју је „утепала“ чума.

Пеша је заборавио речи русалке баба Рустене која му је рекла да пије кобиље млеко. Његова кобила била је болесна од неку „врућину“ од коју се сва тресла, али је преживела. Причало се да је и њу прострелила чума, али да је она победила чуму и да јој више ништа не може.

Пеша је био задовољан што је „све злато сабрао“ које су други ископали из гробова на Тумби. Сматрао је да њему припада јер је ископано на његовој ливади.

Никоме није поверио тајну где је закопао благо па кад „пројде“ чума и више нема да утепује народ, лако ће да га ископа. Једно је Пеша мислио, а друго Бог чинио.

Прошла су три-четири дана после сакривања блага, а Пеша је оболео од неких „огњева“ и, тресући се као у грозници, преко ноћи умро. Недељу дана није имао ко да га грешног „сарани“. Кад су га нашли, нису имали сандук да га сахране него су га умотали у стару „цргу“ и ископали гроб изнад блага које је он дубоко закопао на чумином гробљу. У тај гроб спустили су мртво тело Пеше и затрпали га.

Нико се није трудио да копа дубље гроб, нити да размишља зашто је ту већ раскопана земља. Живима се журило да га што пре „саране“ јер је његово тело почело да се распада.

Биће да је судбина, и Пешина и пронађеног блага, хтела да мртво тело чува благо ископано на Тумби, на Пешиној ливади, за које су многе генерације потомака преживелих становника „старе“ Црне Траве трагале.

Нико се није сетио да пита, још док је било преживелих од чуме, где је Чумино гробље; од „последње утепување“ народа где је „сарањен“ Пеша и која је то чука коју су назвали Чумина чука. Дубоко у веровању Црнотраваца било је укорењено неписано

правило да се ништа не сме проговорити о чуми кад престане да „утепује“ народ. Веровало се да се чума маје по мале око куће, и дању и ноћу, па кад чује њено име у некој кући да се помене, оне помисли да је зову у госте у тој кући. Притаји се негде око куће и чека zgodну прилику да одма прострели човека који први наиђе „огњем“, да опет почне да „утепује“ народ.

Гробље у коме су сахрањивани умрли од чуме становници Црне Траве ничим нису обележавали, па чак ни гробове умрлих, и ако неке обележе гроб, то је обична мала плоча од камена коју „побију“ у земљу више главе покојника, али на њу није смео да се упише никакав знак. Ако се упише неки знак на том белегу од камена, то би био пут да чума сазна у чијој је кући добродошла, и та би кућа зачас била „опустела, све би живо потепала по њу“.

Веровало се у Црној Трави да на гробљу на којем су „сарањувани“ они које је „тепала“ чума више нико не сме да се сахрани, па и кад почне „па да утепује“ народ.

На таквом гробљу крије се чума, па кад види да неко дође да припали свећу, она га одмах „престрели огњем и тог увати грозница од које убрзо умре“, а чума почне поново да „утепује“ народ.

Више нико од живих није смео да оде на чуку где је формирано „чумино“ гробље, нити да помене име Чумина чука, нити пак да поново сарањује на тој чуки оне које је „утепала“ чума.

Увек су формирана нова чумина гробља, на другим узвишењима „чукама“, да не изазову чуму још жешће да поново „утепује“ народ.

У топонимији Црне Траве веома је чест назив брду чији је врх скоро цео округао и доминира околином - Чука, а придев који ће се додати имену Чука зависи од многих услова. Брдо на западној страни села Доброг Поља (Црна Трава) „изнад“ села зове се данас Чумина чука (или брдо).

Придев чумина много је касније придодат; једноставно звали су га Чука, али после, кад је коначно „побеђена“ чума (куга), придодат је придев чумина.

Етимологија обичаја „мале задушнице“ има своје корене у веровању да су живи излазили на гробље где су сахрањени они који нису умрли од чуме. Мала задушница увек је била на Спасовдан (Вазнесење Господње) да се изнесе јело и да се припале свеће за душе умрлих од чуме или од других болести.

Етимологија „малозадушничко коло“ које се играло на крају обичаја на малој задушници је у веровању да се игра за оне који су помрли од чуме, а нарочито за младе девојке и младиће који су умрли неудате, односно неожењени, и за децу. Музике и радости док се играло малозадушничко коло није било, али се оно играло све док је било снаге у играчима. Малозадушничко коло никада се није играло на гробљу, него поред гробља, на месту где се вршио обичај давања подушја за мртве свима присутнима и просјацима којих је увек било на оваквом обичају. Такво место где се вршио обичај задушница звало се совриште.

Када су на Тумби изнад Козарнице пронашли камени стуб око кога су биле „обмотане“ три змије, и камену плочу на којој су били уписани свети знаци, обичај мале задушнице и играња малозадушничког кола премештен је на Тумби.

Симболика паганског била је у веровању Црнотраваца да не сме да помену реч чума, али да намене дан када се и за те душе „на оном свету“ даје за њихове душе подушје, а да се не називе таква задушница „чумина“. Тумба изнад Козарнице била је као „створена“ од неке више силе за обичај мале задушнице, а „црквени астал“ као да је Бог поставио да се око њега игра мало задушничко коло и изводи део обичаја мале задушнице. За старе Црнотравце све је то имало дубоки симболички смисао

којег они нису били свесни, али су га дубоко осећали у душама својим. Зато су своја паганска веровања христijанаизовали и трансформисали у православно веровање.

Са ове Тумбе изнад села Козарнице виделе су се све околне чуке на којима су била чумина гробља, па чак и чумина чука или брдо изнад села Доброг Поља. Све ово чинило је симболику дубоке христijанизације паганског веровања да на оваквим узвишењима обитавају душе умрлих јер су ближе Богу, и са њих виде „све“ даљине.

Потпуну христijанизацију веровања и транспоновања паганског у православно употпуњавали су на Тумби изнад села Козарнице „црквени астал“ и мале „равничке“ што су се издвајале изнад површине заравни и имале облик тумулуса.

Сва та симболика имала је дубоко испреплетене корене у душама старих Црнотраваца. Одржавање мале задушнице на Спасовдан апсолутно се уклапало у целокупну композицију симболике обичаја и надопуњавало је. Мала задушница намењена је спасу оних душа које нису сахрањене по православним обичајима, да их Бог спаси лутања по „онија свет“ без светла и гладни.

Допуна симболици обичаја мале задушнице на узвишењу Тумби изнад Козарнице била је симболика „црквеног астала“, на чијој је каменој плочи било рељефно уклесано сунце чији су зраци „расипани“ у облику „праменова“ огња на све четири стране света, односно према уписаним крстовима, а у центру сунца била је лавља глава скоро у орелефу са претећим лављим очима.

Представе Сунца и лавље главе биле су код Црнотраваца транспоноване у христijанизовано веровање да је то лик Бога Спаса и да је његово боравиште на Тумби; да је то место боравиште свих богова и анђела, чувара душа живих и душа умрлих које су сахрањене по обичајима, али и станиште душе умрлих од чуме које чувају и којим управљају Исус и његов отац Бог.

У душама Црнотраваца је било дубоко укоренењено паганско и православно, чинећи композицију њиховог духовног склопа. Млади су били „инструирани“, директним учествовањем у обичајима, да је место Тумба светиња над светињама и да се не сме скврнавити. Ако би је неко оскврнавио, следиле су му безбројне казне, и од бога и од родитеља и фамилије. Од колективитета је стизала најстрашнија казна – „врљање проклетије“ на њега, што је практично значило принудни прогон.

Веровање да је Тумба свето место било је морална кочница која је спречавала да се крше правила колективитета „старе“ Црне Траве, ма колико је неке душа растрзана побуном против устаљених правила живота или другим душевним неуравнотеженостима. Неписана правила, и морална и верска, која су чинила једну целину, нико није смео да крши, ма колико се борио против ауторитета светог, и светог места Тумба. Ако би се усудио да прекрши правило, зна се, следи му сурова казна – „проклетија“.

Правила живота у оквиру колективитета морала су да се поштују, ма колико се то поједином члану колективитета није свиђало. Да би се обичајна правила, неписане норме живота, променила, морали су да се десе велики преокрети у колективитету, да млади могу да граде нове обичајне норме свог колективитета. И поред тога што се изгради ново духовно обичајно биће у колективитету, оно је увек изграђено на темељу паганског, преобучено у христijанизовано, православно.

Тако је било и са обичајним правилима „мале задушнице“ која су „доживела“ две трансформације, задржавајући у склопу своје целине паганско веровање у богове који су за наша „смртна“ чула невидљиви, али ми осећамо да они управљају нашим духовним и биолошким животима.

Сублимат паганског веровања у богове који за нас невидљивим силама управљају нашим биолошким и духовним животима јесте трансформисано и транспоновано веровање у једног бога.

Цео корпус норми духовног живота Црнотрваци су подредили неписаном правилу живота материјализованом у паганском веровању да на узвишењима у близини насеља чија се зараван (тераса) завршава полуокруглим падинастим стрминама и чије се бочне стране пружају у благим нагибима, бораве богови и душе умрлих, а о светим празницима долазе виле „загоркиње“, да се веселе ноћу до зоре. О великим празницима душе умрлих које нису сахрањене по православним обичајима (када су „биле чуме у народ“ или друге „болештине“) радују се јер се придружују вилама загоркињама па се и оне веселе са њима. У веровању Црнотрваца душе умрлих од чуме, несахрањене по обичају, лутају „по онај“ свет саме, кроз таму.

Назив тумба није био редак на југу Србије, а на њима се одвијао целокупни духовни живот становника околних насеља, са синхронизованим обичајима који су се обављали на великим хришћанским празницима, и на мањим, продубљујући духовност сваког појединца колективитета, да са радошћу чека празник и да своју духовност задовољи. Младе су обичаји мање радовали, али могућности су биле веће да захтеве своје младости задовоље. Стари да употпуне свој ауторитет у захтеву поштовања норми обичаја, да поседе и да се међусобно почасте, али да будно мотре на понашање младих, нарочито на девојке стасале за удају.

На Тумби није смело да се догоди убиство, ма која мржња да постоји између завађених. Ако се ту догоди убиство, било то на празнику или обичним даном, морало је да се мења име том узвишењу. Веровало се, ако се не промени име, да ће се наљутити богови и душе умрлих које обитавају на њему и да ће се силно осветити становницима околних насеља.

Догоди ли се убиство на тумби, ако убије неко из околних насеља неку особу у свађи или из било ког другог разлога, богови који обитавају не њему виде то и тад се жестоко свете фамилији из које је убица, али и колективитету. Зато становници околних насеља, да би предухитрили освету богова, односно бога, сами сурово кажњавају убицу и његову фамилију.

Прво промене име узвишењу, да „заварају“ богове или бога да не нађе духовни пут да казни уништењем колективитет. Веровало се да после промене имена узвишењу (Тумба) богови или бог трагају, уз помоћ душа умрлих, да нађу оне који су њихово станиште поменули које се зове Тумба. Више нико није смео у колективитету насеља да каже како се звало узвишење правим именом – Тумба – да не навуче несрећу на фамилију, да се богови освете баш њима „ни кривима ни дужнима“. Ако неко изговори право име узвишењу, следовала му је сурова казна старешине фамилије и читавог колективитета у коме је живео.

Убици који је извршио убиство није вршена никаква физичка тортура, али више нико у колективитету није смео да проговори с њим. Кмет би позвао чланове колективитета, после скврнављење светог места Тумбе и убиства и „врљана“ је на убицу „проклетија“. Проклетија је практично значила не принудни прогон, али духовни јесте, и за целу фамилију.

На Тумби изнад села Козарнице чума је „утепувала“ народ последњи пут 1836-1838. године, а после се село опоравило од тог помора и стасале су младе генерације младића и девојака.

Из најбогатије и најбројније фамилије у Црној Трави био је момак коме су дали надимак Шарко, зато што је био изразито пегав по лицу – „шарен“. Шарко се загледао

у девојку Стану која је била сушта супротност њему. Била је из сиромашне фамилије, изузетно лепа, и добру душу је имала, те су је сви волели у Козарници, а ружног и злог Шарка нису.

Стана се заљубила у Јанка који је био, као и она, из сиромашне фамилије, али је имао добру и племениту душу, па иако није био толико леп као Стана, заволели су се. Станини родитељи, у договору са Шарковим, пристану да се Стана уда за Шарка, не питајући је за пристанак. Кад је Стана дознала да је њена удаја договорена, „наручи” да Јанко дође на место на коме су се састајали, на Тумби, и да беже у бели свет.

Пуким сличајем Шарко је сазнао од Станиног „брата од чичу“ за план Стане и Јанка, па је потајно мотрио на Стану. Кад је она увече пошла да се састане са Јанком, Шарко је пошао за њом. Девојка је касно приметила да је Шарко прати и почела је да бежи према Тумби, али било је касно да се судбина предухитри. На зараван на Тумби Шарко је сустигао Стану, ухватио је и почео да је вуче према своме дому. Она му се снажно одупрела, дозивајући Јанка.

Шарко се уплашио да ће Јанко доћи и отети му Стану јер је био снажнији и храбрији од њега, па је извадио нож и забио га Стани у груди, говорећи: „Е, кад нећеш да будеш моја, нећеш да будеш ни Јанкова“.

Кад је осетио да крв шикља из девојкиних груди, већ мртво тело убица је спустио на зараван и почео да бежи. Док су дошли Станина браћа и Јанко, било је касно да се трагедија заустави.

Сутрадан су родитељи и фамилија сахранили Стану на западној страни заравни Тумбе, недалеко од њеног полуокруглог завршетка. Гроб јој се до скоро познавао, али време чини своје, сада је западна страна Тумбе урасла у белу брезу.

Када су је сахранили, кмет позва становнике Козарнице да „врље проклетију“ на Шаркову фамилију. Шарка је Јанко убио, сустигавши га после Станиног убиства, а Јанка су грешком убила Станина браћа, мислећи да је он убио Стану. Убили су га на благој заравни врха Шарковог рида.

После „врљања проклетије” на Шаркову фамилију, кмет је јавно наредо да мора да се поштује древни обичај да се не изазивају богови чије је станиште на Тумби: *„Од данас овој место које се викало како се викало, нема више такој да се вика. Од данас ће да га викамо Станићево, и никој више не смеје да помене име како се викало овој место. Име Станичево нека подсећа на ову младу мученицу, чији живот узме онај проклетија Шарко и неразумна старос. Куј име помене на овој место како се викало нека је проклет до век, и ће мора да на њега и његови да врљамо проклетију. Чусте ли ме сви и разуместе ли ме, нека је проклет онија и његова фамилија докле је век и свет куј помене име на овој место! А саг ајде да се растурамо Бог и судбина су одредили наше путеве по који одимо“.*

И данас, после толиких година, узвишења изнад села Козарнице зове се Станићево, али скоро да нема иког да то име изговори. Козарница је „опустела“ миграцијом младих, у тежњи за бољим животом, и одласком старијих природним путем – смрћу.

Узвишење Станићево или Тумба, како су узвишење некад звали, обрасло је у витке, беле брезе, а зараван где је некад био „црквени астал“ красе три бора које је посадио потомак Паше, из Козарнице, хармоникаш Миљко Петровић. Некада је Миљко после ђурђевданског уранка, на Станићеву, кад су сви полазили кући после игранке, свирао на хармоници песму „Село моје, завичају мио“.

У насељима Грделичке клисуре, од Владичиног хана до Грделице, са леве и десне стране Јужне Мораве, узвишења која су одвојена од већег узвишења брда (дела) и пружају се дужно према своме крају, чије су две стране падине, а завршавају се полукругом на трећој страни зову се деја уместо тумба.

Узвишење деја, исто као и тумба, најчешће се налази између два или више насеља и са њега се види цела околина, иако су околна узвишења много виша. На зараванима (терасе) ових узвишења одвијао се целокупан духовни живот колективитета околних насеља, као и појединачан духовни живот сваког њиховог члана. Од синхроног духовног баланса колективитета и сваког појединца зависио је биолошки опстанак у суровим условима и неумитним правилима наметнутим животу колективитета.

Иако су оваква узвишења друкчије називана у насељима Грделичке клисуре, корпус неписаних обичајних правила био је скоро исти, са мањим варијететима у извођењу, односно редоследу обављања обичаја.

Значење речи деја најбоље је објаснио Глиша Елезовић у речнику Косовско-метохијског дијалекта, свеска прва, Броград. 1932. стр. 129: **де ја** нисам забележио на један зависни падеж од ове именице. Значи: део, пропланак, терасе, издигнуто и оцедно место око села, потес: Пење се на **де ја**. Прил. Излего горе на **де ја** (н.п.) БМ. - у В. дијел м.2. и у Р ЈА. 2 дио, дијела м.

Узвишења која носе назив деја у Грделичкој клисури:

Деја (у атару села Велика Сејаница, десно од Јужне Мораве)

Деја (у атару села Ружић, лево од Јужне Мораве)

Робиндеја (у атару села Граова, лево од Јужне Мораве)

Деја (у атару села Репиште, лево од Јужне Мораве)

Ћуршева деја (у атару села Мртвице, лево од Јужне Мораве)

Лесничка деја (у атару села Репиште н.в. 785.м. лево од Јужне Мораве)

Јасичев деја (у атару села Бистрице, лево од Јужне Мораве)

Дедин деја (у атару села Падеж, лево од Јужне Мораве).

Узвишења која носе назив Тумба у Јужној Србији:

Тумба (у атару села Крушевица, на планини Крушевици, н.в. 800 м)

Тумба (у атару села Рајно Поље, део Асанове чуке, н.в. 578 м)

Тумба (у атарима села: Градска, Кална (Црнотравска), Јабуковик, Раков Дол и Црвена Јабука, н.в. 1377 м)

Тумба (у атару села Кална (Црнотравска), недалеко од српско-бугарске границе, н.в. 1322 м)

Тумба (у атару села Марина Кутина, н.в. 582 м)

Тумба (у атару села Бабичко, н.в. 660 м)

Тумба (у атару села Вета (н.в. око 556 м)

Тумба (у атару села Рдово)

Тумба (у атару варошице Предејане, н.в. 789 м)

Тумба (село у Поњаници)

Тумба (у атару села Козарнице (садашње име Станичево н.в. 1263 м)

Од свих узвишења са именом Тумба најпознатије је оно које се налази између села: Калне (Црнотравске) Градске, Јабуковика, Раковог Дола и Црвене Јабуке, надморске висине 1377 м. На овом узвишењу 7. јула 1913. године била је одлучујућа битка између српске и бугарске војске.

Ова битка била је одлучујућа за исход Другог балканског рата 1913. године, када су Бугари, без објаве рата, напали Србију у жељи да силом прекомпонују интересне сфере у Македонији у своју корист, а на штету Србије. У два неуспела напада бугарске војске на српске положаје на Тумби решен је исход Другог балканског рата. После неуспелог напада бугарске војске на трећи пук трећепозиваца, настао је неописии метеж међу Бугарима који су се у нeredу повлачили, бацајући наоружање. После завршене битке, на падинама Тумбе остало је око шест стотина мртвих бугарских

војника и много рањених који су вапили за помоћ. Убрзо после ове битке завршио се Други балкански рат.

После Првог светског рата на заравни (тераси) Тумбе погинулим ратницима од 1912. до 1918. године подигнут је споменик учешћем каланске (Црнотравске), јабуковичке, Црвенојабучке, Дарковачке, Раковдолске и Тегошничке општине. На северној страни овог споменика, на мермерној плочи, уписано је: „Знаним и незнаним борцима палим на Тумби од 1913. до 1915. године“. Овај споменик освећен је 21. јула 1931. године. Кости погинулих ратника са војничког гробља недалеко од места на коме је подигнут споменик извођене су и похрањене у заједничкој костурници испод меморијала.

*

Етимологија топонима тумба:

Тумба 1 ж лат. 1. надгробни споменик у виду саркофага над гробом истакнуте личности сахрањене у цркви, Свезн. 2. катафалк. Кл. Рј. 3. фолкл. простор насут земљом и уваљан на којему се о празницима изводи сеоско коло. - У сваком селу ... има увек један простор на коме ... о празницима играју коло. Тај се простор, ако је подигнут од земље ... зове тумба, Вук. Рј. (Речник српскохрватског књижевног језика, књига шеста с-ш, Нови Сад 1976. стр. 335)

Можда је етимолошки продубио објашњење за реч тумба Момчило Златановић у свом речнику говора Јужне Србије (провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.) Учитељски факултет, Врање 1998. стр.412; Тумба ж (лат. tumba – гроб, гробница) (аром. tumba - заобљено узвишење) село у Пољаници; брдо у честелину; истакнуто узвишење у честелину итд. Тумба је обично име завршастог и истакнутог брда.

Узвишење које има истакнут положај у односу на читаву околину, иако није највише у односу на друга брда, називали су тумба или деја, зависно од тога која се струја досељеника насељавала у близини таквог узвишења. Могуће је да је име тумба узвишењима и затечено код становника који су ту већ раније живели. На заравни таквог узвишења често се распознају тумулуси распоређени у некаквом реду.

У говору Црне Траве била је у употреби реч тумба која је имала више значења (сада више нема икога да је употребљава у Црној Трави у свакодневном говору): поред ознаке за узвишење са полуокруглим завршетком, тумба је било име за дебелу овцу која је личила на велику лопту или грудву снега. Таква овца је имала велику главу, са много вуне на њој, те је личила на лопту. Човеку ниског раста који има кратке ноге, а изузетно је дебео, давали су надимак Тумба или Тумбоња, јер кад хода личи на велику покретну грудву снега. Надимак Тумбоња могао је да се чује у модификованом блику Тулбоња, као и реч тулбак, што значи утроба човека или животиње, чија је етимологија од речи тумба. Крупну и дебелу кокошку (певца или пиле) која је личи на грудву снега звали су тумба. Мала, округла узвишења на некој заравни или равници звали су тумба. Такво узвишење нико није смео да поравна, или да копа по њему тражећи злато. Веровало се да ће на онога ко поравна такво узвишење или копа по њему ударити проклетија тумбе и „да ће му кућа запустити, ће га стигне казна, ће се изгуби *семка* његовој фамилији“. Врсту цвећа чије је стабло у облику шиба или дрвета висине око два метра, беличастих цвасти у облику збијене лопте, звали су тумба, а на територији ван атара (ширег атара) Црне Траве ову врсту цвећа зову картоп. У „стара“ времена „градина“ сваког домаћинства у Црној Трави није се могла замислити без једног или више „дрвета“ цвећа које су звали тумба (картоп).

Цвеће тумба (картоп) имало је вишеструки значај за становнике Црне Траве: а) Кад исцветају у „градине“ крајем маја тумбе (картопи), са беличастим, збијеним

цвастима у облику малих и великих лопти, њихове гране изгледају као новогодишње јелке украшене свежим грудвама снега. Цветови „дрвета“ тумбе, дуго трају, а њихове цвасте не опадају коликогод да се тресу, док не прецветају и саме отпадну.

б) Цвеће тумба (картопа) брало се уочи Спасовдана, ноћу, а водило се рачуна да број убраних цветова не буде мањи од седам а више од девет, и морао је бити непаран. Кад се убере цвеће тумба, оставља се на западној страни градине. Кад одрасли чланови фамилије пођу на „малу задушницу“, остављено цвеће тумбе узима најстарија или најстарији „који се спрема за мрешку“ и носи га на узвишење тумба, где ће се обавити обичај мале задушнице.

Кад изађу на зараван, она што носи цвеће тумбу (друга врста цвећа није се носила) оставља га поред стуба „црквеног астала“ говорећи као за себе, али сви да чују; *„Овеј китке тумбе су поздрав за тога и тога (помене име особе за чије сени је донето цвеће), а нека да се Бог сети и мене да прибере на онија свет, доста сам алила овија бели свет“*.

После остављања цвећа прекрсти се она особа која је оставила цвеће и придружује се својима. Када дођу све фамилије из „старе“ Црне Траве, пре него што почне обичај „малих задушница“, младе девојке које су стасале за удају приђу до „црквеног астала“, прекрсте се окренуте према истоку и тад почну да плету венац за умрле између два последња Спасовдана. Плетење венца врши се у највећој тишини и са највећом пажњом.

Кад заврше, девојке које су плеле венац, у пратњи момака из чијих су фамилија умрли између два последња Спасовдана, односе исплетене венце да их баце у вир у који пада вода са највећег водопада у Козличкој долини. Венац баца најчешће девојка из чије је фамилије последњи покојник сахрањен испред Спасовдана који се тог дана слави.

Веровало се да ће вода Козличке долине са расплетеним венцем од цвећа тумбе однети поздраве живих потомака мртвима. Ако неко случајно види цвет тумбе како га низ долину носи вода, никако није смео да га узме нити да га други пут погледа. Веровало се да ће, ако узме цвет или се окрене и други пут га погледа, „повући“ неку несрећу која ће почети да „утепује“ по његовој фамилији.

в) Старе траварке (ређе је било травара) непосредно пре цветања тумбе (картопа) љуштиле су кору њиховог дрвенастог дела гране. Ту кору сушиле су на месту где није било промаје и које никакво сунце не греје. Када се кора осуши да се може лако руком сломити, ставља се у чутуру и тад се добро стуца. Уситњена, сува кора дрвенастог дела цвећа тумбе (картопа) самеле се на воденицу за млевење „каве“ и чува као велика драгоценост. Ако би неко оболео од великог кашља или од астме, кували су му „каву“ и воду донету са лековитог извора у коме вода избија право из земље а у изворишту се ствара бела пена.

Самлевена кора гране тумбе била је универзално средство за јачање организма кад се пије као „кава“ помешана са травама чија су делотворна својства имала лековиту моћ. Када се скидала кора са дрвенастог дела тумбе, сок (у говору Црне Траве зват је „мазга“) који остаје испод коре на дрвету сакупљан је скоро струган, и тај сок („мазга“) давана је деци да пију од „засип“, а ако је дете имало ране по телу у облику „лише“, оне си мазане тим соком. После мазања ране, или кад се попије сок „мазгу“, болести су нестајале као руком однешене.

Особа која љушти кору са дрвенастог дела цвећа тумбе „морала је“ одмах да посади нову садницу овог цвећа. Веровало се, ако не посади „нову тумбу“, да неће лек да прими оболели и да ће се још више погоршати болест.

г) Одећу умрлог, или део одеће (а нарочито се водило рачуна да то буде кошуља јер је она била до голог тела покојника), кад се изнесе „мртвак“ из куће и „потера“

према гробљу, нека старија особа, најчешће баба, износила је и везивала око стабла цвећа тумбе.

Веровало се да цвеће тумба не даје да се покојник „увапири“ и да се враћа у кућу да прави „лом“ у глуво доба ноћи. Ако се „увапири“ тумба је плашила његов дух и одвраћала га да се усели у кућу.

д) Сутрадан, после сахране, кад се пође на појутарње, понесе се садница тумбе да се засади над главом покојниковом, односно на западној страни крстаче. Ако је зимско време или јесен, одломи се гранчица од овог цвећа и „побије“ пред крстачу.

Веровало се да се са посађеним цвећем тумбе јасно даје знак покојниковој души која се „врти“ око куће, ако се „увапири“, да не сме никакво зло да чини живима, нарочито укућанима који тугују.

Није била реткост у Црној Трави да у време цветања тумбе (картопа) гробља изгледају на побелеле цветне „градине“ у којима царује нека виша сила.

Временом се веровање у чудотворну моћ цвећа тумбе као симбола граничних вредности између живих и хтонских сила (које су притајене и вребају сваку прилику да нанесу штету живима) толико изобичајило да је скоро заборављено. Зато је у новије време на гробљима Црне Траве, ако би имало засметло, цвеће тумба (картоп) сечено а ново није сађено, па је скоро истребљено.

Тек на понеком гробљу, кад дође време, дрво тумбе (картоп) исцвета, али тешко да се види од корова који нико не чисти. То цвеће сигуран је знак да на том гробном месту можда деценијама није нико сахрањен и да се фамилија чије је то гробно место одавно „изгубила“ или да су се млади раселили по „бели свет“.

ђ) Када се деси да умре млађа особа, још неударена или неожењена, у време цветања цвећа тумбе, особе с којима је проводила младост оплете венац од тумбе коју убере пре изласка сунца. Кад сунце „огреје малу“, тад му плету „опроштајни“ венац изнад његовог тела. Нека стара баба црвеним „аленим“ концем измери покојника и веже му оним „аленим“ концем прекрштене руке, а венац од тумбе му стави на руке и веже га да се не „смакне“.

Веровало се да су венцем од тумбе којим су везане руке покојникове, у садејству са црвеним „аленим“ концем, по вертикали повезане хтонске и космогонијске силе у једну целину и да он, као неки амулет, штити животе живих од хтонских сила.

е) Црвени „алени“ конач којим је био премерен покојник, у садејству са цветом тумбе, чини јак одбрамбени амулет куће од хтонских сила које би довела душа покојникова у облику „вапира“, манифестованим разним јављањима у глуво доба ноћи.

Најбоља заштита од негативног дејства хтонске моћи покојникове душе је активно имобилисање негативних сила, а то се чини амулетима који се стављају на путеве којима ноћу долазе те претеће силе, а којима се живи не могу одупрети.

Три цвета тумбе (картопа) везују се црвеним „аленим“ концем којим је измерено тело покојника и окаче о горњи део верига на огњишту. Исто такав букет тумбе везују се изнад улазних врата куће. Слични букети тумбе окачињу се на тавану и испод стреја куће и помоћних зграда, а нарочито изнад врата штале и изнад крава и волова и на отвору кроз који се спушта сено у јасле.

Све ове предострожности чиниле су позитиван психосугестивни утицај на смањене емотивног набоја туге за преминулим.

ж) Ако је покојник био млад, односно младић или девојка, да би се жалост родитеља смањила, примењивеле су се психосугестивне радње које имобилишу свесну и подсвесну тугу, сугестијом да је то судбинска воља Бога, коју нико не може да избегне.

Ожалошћенима је пружано психичко растерећење тиме што су вршене обичајне радње које ће омогућити „бољи“ живот покојнику на оном свету.

Ако се посеђена садница тумбе, одмах „привати“ и почне да расте, то је симболично значило да је покојнику добро на „онија свет“. Ако се одмах „не привати“ него мора другу садницу да посаде, то је значило да се душа покојникова мучи „на онија свет“ јер је била грешна на „овија“ свет, или да су учинили неки велики грех његови најближи, или да испаштају неки велики грех својих дедова.

У моћи цвета тумбе (картопа) веровало се због његовог изгледа, јер су му цвасти биле збијене и округле те су личиле на космогонијски свет који је окруживао чланове колективитета загладане у непознате даљине света. Сугестивна моћ паганског поимања и прихватања појаве васељене учвршћивала је психичку стабилност сваког појединца колективитета и читавог колективитета. Цвеће тумба (картоп), по веровању Црнотраваца, симболични је одбрамбени амулет живих од непознатих и моћних хтонских сила.

Топоними су важна окосница једног говора, а њихово значење је толико сложено да је упуштање у њихову етимологију права научна авантура која често не води у поуздано сазнање. Речи употребљене у овом раду не би могле да се назову локализми, јер их има и у другим говорима, ван дијалектског подручја Сврљишко-заплањског, чији саставни део чини говор Црне Траве.

Ипак, због њихове изобичајености из свакодневног говора, треба дати тумачење значења које су имале кад су биле доста честе у говору Црнотраваца.

Тумачење значење речи које су употребљене у овом раду:

Тумба, ж, украсно дрво или шиб који цвета беличастим округлим цвастима у облику лопте или грудве снега. Кора и сок („мазга“) од овог шиба или дрвета употребљавала се за лечење; фиг. топоним који има значење за узвишење, чија је површ зараван у облику тераса, и која се завршава полуокруглом падинастом благом стрмином, две стране ове терасе завршавају се падинастом, благом стрмином, а четврта страна оваквог узвишења део је неког вишег узвишења.

Картоп, м (тур. kartopu) бот. врста украсног шиба или дрвета *viburnum opulus* из. ф. *Carpicoliaceae* са беличастим цвастима збијеним у лоптасту цваст, чија се кора употребљава у лекаству (Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књига IX, САНУ, Београд, 1975. стр.309)

Тумба, ж лат. 1. надгробни споменик у виду саркофага над гробом истакнуте личности сахрањене у цркви. 2. катафалк. 3. фолк. простор насут земљом и уваљан на којему се о празницима изводи сеоско коло... (Речник српскохрватског књижевног језика, књига шеста с-ш, Матица Српска, Нови Сад, 1976. стр.335)

Деја, нисам забележио ниједан зависни падеж од ове именице. Значи: део, пропланак, тераса, уздигнуто и оцедно место око села, потес: Пење се на деја. Прилог - Излего горе на деја (нп.) БМ. у В. дијел м. 2) и у РЈА *dio, dijela m.* (Речник косовско-метохијског дијалекта, свеска прва, Глиша Елезовић, Београд, 1932. стр.129).

Тумба, ж (лат. *tumba* - гроб, гробница) (аром. *tumba* - заобљено узвишење) село у Пољаници; брдо у честелину; истакнуто узвишење у честелину итд. Тумба је обично име завршестог и истакнутог брда. (Речник говора јужне Србије (провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.), Момчило Златановић, Учитељски факултет, Врање 1998. стр. 412)

Црга, ж покривач од вуне или конопље, са једноставним (или без њих) шарам по дужини.

совриште, с место поред гробља на коме се врши обред давања подушја за мртве на задушнице, и на малу задушницу.

насака, свр. напујда пса на некога; фиг. наговорити некога да се свађа са неким.
проборавила се, свр. освестила се, просвестила се
сагашњи, садашњи
прекарамо, сврш. претерати у нечему; завршити с превозом нечега; завршити са запланираном намером да се нешто уради „Прекарамо косидбу и тој се заврши“.
дрт-а-о, стар; остарео; неспособан за рад од старости.
ђаволина, ж ђаво „Права је ђаволина, ће преведе човека преко воду једног“;
осотоњи, сврш. опчинити некога; залудети некога; лажним обећањима преварити некога; заслепити некога; да не може доносити разумне закључке; „Осотоњи ме ђаволина те једва дојдо дома“.
чума, ж куга (Речник српскохрватско књижевног језика, књига шеста с. ш. Матица српска, Нови Сад 1976, стр 90.

Појединости свог духовног живота, обичаје, обичајно-правне норме, христјанизоване а укореењене у паганском, стари Црнотравци су изражавали и у свом духовном стваралаштву, „остављали“ их у песмама (које су делимично заборављене). Топоними и данас „трају“, док још има ко да их памти и да их казује. Једино где ће остати упамћени микротопоними и топоними јесу катастарске књиге и, делимично, топографске карте. Поједина места на којима се одвијао целокупни духовни живот Црнотраваца, као што су узвишења звана тумба, сада су обрасла белом брезом или буквом и више се не могу препознати. Чак и онај ко их се боље сећа, када дође на ова места, не може да се снађе и тешко му је, када се враћа, да нађе прави пут до своје куће.

Извори и литература:

Живојин Андрејевић, *Гривне живота (континуитет и космогонија индоевропљана на примеру гривни типа јухор)*, Београд, Рача, 1997.

Љубинка Раденковић, *Симболика света у народној магији јужних Словена*, „Просвета“ Ниш, 1996. год.

Стојан Новаковић, *Село*, Српска књижевна задруга, Београд 1965.

Томислав Г. Панајотовић, *Адети (живот и обичаји становништва пиротског краја)*, Музеј Понишавља, Пирот, 1986.

Речник српскохрватскога књижевног и народног језика, књига шеста с-ш Матица Српска, Нови Сад, 1976.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књига IX, САНУ, Београд 1975.

Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта*, свеска прва, Београд, 1932. год.

Душан Бандић, *Табу у традиционалној култури Срба*, Бигз 1980. „Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању“,

Тихомир Р. Ђорђевић, „Вештица и вила у нашем народном предању“, СЕЗБ, књига 66, Београд.

Бранко Димић, „Лапот и проклетија код Црнотраваца“, Лесковачи зборник XLV, 2005.

Мали речник традиционалних симбола, Либрето, Београд, 1999. год.

Јован Јанићијевић, „У знаку Молоха“, антрополошки оглед у жртвовању, Вајат, 1986. год.

Јордана Ђерић, „Смисао жртве у традиционалној култури Срба“, антрополошки оглед, Светови, Београд, 1997. год.

Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, сабрана дела из религије и митологије, књига 5, Београд.

Љубица Стојадиновић, *Хроника Хомоља, Жагубица, Жагубица*, 2002, стр. 753, 754, 756.

Информатори:

1. Ружа Димић (моја мајка), рођена и удата у Козарници, целог живот живела у њој, 1910-1979 (Црна Трава).
2. Љубица Аризановић, рођена у Поповићеву, удала се у Козарницу, 1877-1967 (Црна Трава).
3. Милан Цветковић (1860-1967), рођен и живео у Козарници (Црна Трава).
4. Милан Момчиловић (1890-1985), рођен и живео у Козарници (Црна Трава).
5. Тодор Цветановић (1877-1966), рођен и живео у Козарници (Црна Трава).

Сви моји информатори рођени су у Црној Трави и целог живота живели су у њој. Они су савременици „старог“ живота „старе“ Црне Траве и своје живели су по неписаним обичајним правилима која су поштована и од којих се није смело одступати јер се веровало у казну божју и хтонске силе које не би имале милости ни за кога у колективитету.

Они су били учесници обичаја који се упражњавао све до Другог светског рата на узвишењу Тумба изнад села Козарнице, данас Станићево и памте добро „мале задушнице“.

Поред наведених, имао сам још информатора из Козарнице и из села која су гравитирала другим узвишењима: Кална Црнотравска, Јабуковик, Црвена Јабука, Репиште (Грделичка клисура). Њихова казивања била су ми драгоцене за компаративно сагледавање духовног живота становника ширег подручја јужне Србије који се одвијао на узвишењима која се зову тумба или деја.

Обичаја сличних „малој задушници“, односно делу обичаја када се игра малозадушничко коло, има у склопу обичаја намењених покојницима у Хомољу и Жагубици у источној Србији. На Беле Покладе, увече, у центру села пале велику ватру и тада се дели храна за покојнике који су умрли између садашњих и прошлих Великих Поклада. После кађења хране и окупљених, око ватре, здесна улево, и поделе хране окупљенима и ближој родбини, који су понели велике слике покојника, почиње главни обред – **привег**.

Свирачима се да знак да почну да свирају прибега-коло за покојника. Играчи у рукама држе свеће које горе и играју, играју све док свеће не догоре. Кад свеће догоре, свирачи престану да свирају, играчи стану, прекрсте се кажу: „*Бог да прости*“ и баце у ватру цвеће и патрљке од свећа.

Покладне ватре имале су различите називе (Велике ватре...), али у већини села Хомоља назив је привег, по имену кола које је намењено покојнику, за његову душу, да се радује на „онија свет“. Коло привег било је изузетно тешко и заморно за играње зато што је трајало док свеће које се држе у рукама не догоре.